

BÁLINT FERENC

A bileki halálmars

1903. július 20-án hétfőn a cs. és kir. 12. „Schmidt tábornagy” gyalogezred első és harmadik zászlóalja menetgyakorlatra indult a boszniai Trebinjében lévő állomáshelyéről. A menet célja a mintegy 90 kilométerre fekvő Nevesinje volt.

A trebinjei helyőrség csapatai évente egyszer végrehajtották ezt a menetet, általában három nap alatt. Az út első szakaszán harcszerű gyakorlatot tartottak, mely során a Bilekben állomásozó csapatokkal csaptak össze. Bilek mintegy 30 kilométerre fekszik Trebinjétől, az első napi menet után szokás szerint itt táboroztak le a menetelők.¹ Ezúttal is ez volt az ezredparancsnokság terve.

1903. július 20-án azonban semmi sem a tervek szerint alakult. A nap végére az ezred állományából 15 katona meghalt, és több száz fő vált szolgálatképtelenné.

Munkámban igyekeztem rekonstruálni a történeteket, bemutatva a bileki katasztrófa szereplőit és a körülményeket is. Az események rekonstruálásának elsődleges forrása vitathatatlanul a hadbírósi tárgyalás anyaga lenne. A Szarajevóban lefolytatott per anyaga azonban vagy helyben maradt, vagy ha el is került Bécsbe, a háború után átadták Jugoszláviának.²

Ennek hiányában a magyar napi sajtóban megjelent hírek alapján próbáltam vázolni az eseményeket. Írásomat igyekeztem a lehető legtöbb olyan kiegészítő információval ellátni, amelyek reményeim szerint közelebb viszik az olvasót annak megértéséhez, hogy mi is történt 1903. július 20-án Trebinje és Bilek között.

A cs. és kir. 12. „Schmidt tábornagy” gyalogezred törzse és I., II. és III. zászlóalja 1901 óta állomásozott a boszniai Trebinjében, ahová az azévi nyári gyakorlatok után került az alakulat.³ A mindössze 1700 lakosú kisvárosban egy megerősített táborban (Defensions Lager) helyezték el a csapatokat. A mosztári 18. gyaloghadosztály alárendeltségébe tartozó 2. hegyidandár állomásozott itt, Alfons Bernáth von Bosuthpolje vezérőrnagy parancsnoksága alatt.⁴ Magát a dandárt a 12-esek három zászlóalja, valamint a pettaui 6. utászzászlóalj 4. százada alkotta. A dandáron kívül egy élelmezési raktár képviselte a cs. és kir. katonaságot a városkában, illetve itt székelt a bosnyák csendőrség egyik szakaszparancsnoksága is. A táborban egy kis kórház is helyet kapott, Joseph Uhlik 2. osztályú főorvos irányítása alatt.

A 12. gyalogezredet 1901 februárja óta telekesi Török István ezredes vezette, ekkor vette át a parancsnokságot Karl Pukl ezredestől, akit a 37. gyalogdandár élére neveztek ki.⁵ Az alakulat az osztrák–magyar haderő patinásabb ezredei közé tartozott: 1702-ben alapították,

¹ Budapesti Hírlap, 1903. július 30. 11. o.

² Dr. Solymosi József levéltáros, a bécsi Hadilevéltárban működő magyar kirendeltség munkatársának szíves közlése.

³ Budapesti Hírlap 1901. augusztus 5. 7.o.

⁴ A július 20-án tartott menetgyakorlat idején Bernáth vezérőrnagy szabadságát töltötte. Magyarország 1903. július 30. 9. o.

⁵ Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer: Personalangelegenheiten. (a továbbiakban Verordnungsblatt) 1901.február 9. 27. o.

a hadkiegészítést 1857-től Komárom vármegye, valamint Nyitra vármegye kilenc sorozójárása adta. Az ezred tulajdonosa 1901 októbere óta Moritz Schmidt tábornagy, a cs. kir. Landwehr parancsnokhelyettese volt.

Az I. zászlóalj parancsnoka Elias Nedelcu őrnagy volt, aki 1901 áprilisában érkezett az alakulathoz a cs. és kir. 49. (báró Hess tábornagy) gyalogezredtől.⁶ A III. zászlóalj élén lovag Raimund Baczynski von Leszkowicz alezredes állt. Ő új ember volt a 12-eseknél, 1903 áprilisában helyezték át a cs. és kir. 16. (báró Geisl tábornagy) gyalogezredtől.⁷

Telekesi Török István 1851. május 1-én (más forrás szerint 3-án) született Holicson⁸, Török István ügyvéd és Kesaer Karolina egyetlen gyermekeként. 1866-ban, a hainburgi kadétiskolából került a bécsújhelyi katonai akadémiára.⁹ Apja 1869-ben elhunyt.¹⁰ 1870-ben kezdte szolgálatát hadnagyként a cs. és kir. 23. tábori vadászzászlóaljnál. 1876. május 1-én főhadnaggyá léptették elő. A Hadiiskola (Kriegsschule) elvégzése után 1883. május 1-től a cs. és kir. 34. gyalogdandárhoz osztották be vezérkari szolgálatra, ugyanezen év november 1-től 2. osztályú százados lett. 1886. november 1-től áthelyezték a cs. és kir. 11. tábori vadászzászlóaljhoz, egy évvel később itt lépett elő 1. osztályú századossá. 1889 augusztusától a pozsonyi hadapródiskolában tanított történelmet, harcászatot, alaki szabályzatot, valamint alaki gyakorlatot, egyszersmind ő volt Jakob von Traun őrnagy, iskolaparancsnok helyettese, és a 2. iskolaszázad parancsnoka. 1891. november 1-vel őrnaggyá lépett elő, és áthelyezték a cs. és kir. 12. (Vilmos főherceg) gyalogezredbe, ahol a III. zászlóalj parancsnoka volt. 1892 októberétől visszatért a pozsonyi hadapródiskolába, mint parancsnok, e mellett harcászatot oktatott. 1896. május 1-vel alezredessé léptették elő. 1897 augusztusától ismét csapatszolgálatba állt a 12. gyalogezrednél, mint a II. zászlóalj parancsnoka, ekkor a teljes ezred Komáromban állomásozott. Ezredesi kinevezését 1899. május 23-án kapta meg.

Anyakönyvi lapja szerint: *Szilárd, határozott karakter, csendes, nagyon jóindulatú [...] nagyon jól képzett, gyors felfogású.*

Ugyanezen dokumentumból kiderül, hogy Török ezredesnek német volt az anyanyelve, magyarul csupán a „szolgálat ellátásához elégséges” mértékben tudott.¹¹

⁶ Verordnungsblatt 1901.április 30. 152. o.

⁷ Verordnungsblatt 1903.április 30. 166. o.

⁸ Ma: Holíč, Szlovákia.

⁹ Johann Svoboda: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustad und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage. Zweiter Band. Wien, 1894. 576.o.

¹⁰ OSZK Gyászjelentések Telekesi Török István gyászjelentése
<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/566387#> (Letöltés: 2019.10.15)

¹¹ KA Personalunterlagen, Qualifikationslisten Stefan Török de Telekes

1. Telekesi Török István (DMM)

2. Albert Grünzweig von Eichensieg (DMM)

Albert Grünzweig von Eichensieg 1853. január 17-én született Ragusában. Apja Franz Grünzweig, gyalogos tiszt volt, 1877-ben kapott nemességet Eichensieg predikátummal.¹² A bécsi műszaki katonai akadémia hadiműszaki karának elvégzése után hadnaggyá avatták, 10-es rangszámmal. Szolgálatát 1872. szeptember 1-gyel kezdte meg a 2. (Lipót főherceg) hadiműszaki ezrednél.¹³ 1875. május 1-gyel főhadnagy, 1875 és 1877 között elvégezte a felsőbb hadiműszaki tanfolyamot "igen jó" eredménnyel, majd ezredénél számfelettiként a hadiműszaki igazgatóságon szolgált Cattaróban. 1880. május 1-gyel 2. osztályú századossá léptették elő. 1881 januárjában áthelyezték az 1. (Ferenc József császár) hadiműszaki ezredhez, ebben az évben kémia tanári oklevelet szerzett a bécsi műszaki főiskolán (tanulmányait még 1879-ben kezdte). 1882 januárjától a hadiműszaki törzskar állományába került, egyúttal új állomáshelyre vezényelték a brünnei hadtest parancsnokságához. 1883. január 1-től Boszniában, a trebinjei hadiműszaki igazgatóságon szolgált egy évig, majd 1884 januárjától a hadügyminisztérium háttérintézményeként működő Technisches und administratives Militär-Comité IV. (technikai) részlegén Bécsben. Utóbbi beosztásához az 1. osztályú századosi rendfokozatot is megkapta.

1889 januárjában ismét Boszniába vezényelték, ezúttal a banja luka-i hadiműszaki igazgatósághoz. Négy évet töltött itt, majd 1893 januárjában újra Brünnebe sodorta a szolgálat: megbízott erődítési igazgató lett, májusban pedig őrnaggyá léptették elő. Brünnből 1894 áprilisában távozott, miután a cs. és kir. 14. (Ernő Lajos hesseni nagyherceg) gyalogezredbe helyezték át. A linzi ezred IV. zászlóaljának parancsnoka lett, amely ekkor Franzenfeste-ben¹⁴ állomásozott. Alezredesi előléptetését itt kapta 1897. május elsején, és az I. zászlóalj parancsnoka lett. 1900. május 1-gyel Bécs háziezredéhez, a cs. és kir. 4. (Hoch-, und Deutschmeister) gyalogezredhez vezényelték, s június 20. rangnappal megkapta ezredesi kinevezését is. A Deutschmeistereknél a Mostarban állomásozó III. zászlóaljat vezette. 1902. június 16-tal áthelyezték a cs. és kir. 12. (Schmidt tábornagy) gyalogezredbe, ahol ugyancsak a III. zászlóalj élére került.

Utolsó minősítési lapján a következőket olvashatjuk: *Szilárd, következetes jellem, derűs, nagyon jól képzett, gyors felfogású. Nagyon jól vezeti a tisztek elméleti képzését, és eredményeket ér el.*¹⁵

Több, a bileki eseményekről tudósító lap tudni vélte, hogy Grünzweig még százados korában írt egy könyvet a legénységgel való bánásmódról és kiképzésről.¹⁶ Ezzel szemben csupán egy kötetet sikerült fellelni, melynek ő a szerzője, ez pedig egy katonai tűzoltóknak szóló oktatókönyv.¹⁷

¹² Gemeinde-Zeitung: unabhängiges politisches Journal (Wien) 1877. december 23. 3.o.

¹³ Verordnungsblatt 1872. augusztus 28. 253.o.

¹⁴ Ma: Fortezza, Olaszország.

¹⁵ KA Personalunterlagen, Qualifikationslisten Albert Grünzweig von Eichensieg

¹⁶ Pesti Napló, 1904. szeptember 7. 8.o.

¹⁷ Grünzweig von Eichensieg, Albert: Die Militär-Feuerwehr. Ein Instructionsbehelf für das militärische Feuerwehrwesen. Wien 1892.

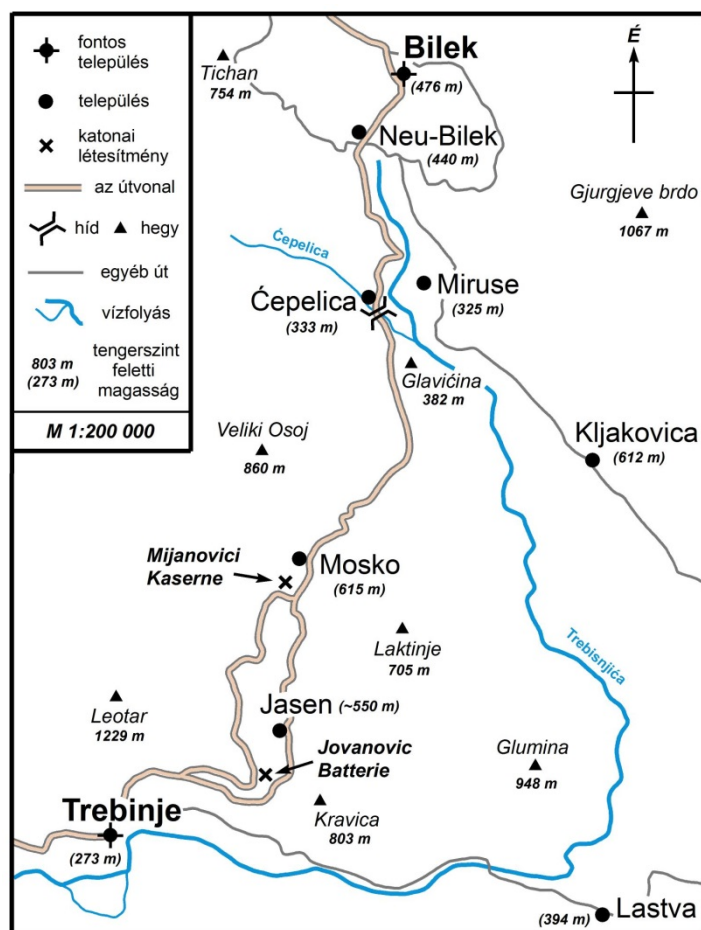
3. Raimund Baczynski von Leszkowicz (DMM)

4. Elias Nedelcu (DMM)

Az útvonal

Trebinjéből jó minőségű út vezetett Bilekbe. A csapatok a trebinjei óváros mellett álló megerősített tábornál (Defensions Lager) indultak. Trebinjét elhagyva az út keletnek fordult, majd 3 kilométer után ketté ágazott, majd mindkét nyomvonal északra vette az irányt. Ennél a kanyarnál helyezkedett el a Jovanovic Batterie nevű ütegállás¹⁸ a két út között. Az útvonalak itt két hegy között haladtak el. Északnyugatra az 1229 méter magas Leotar állt, hosszan elnyúló gerincén két őrhellyel. Keletre a Kravica csúcsa magasodott a maga 803 méterével.

A halálmenet útvonala
(A vázlatot Csákvári Kristóf készítette)

A két út egy ideig majdnem párhuzamosan futott, majd eltávolodott, az egyik keletről, a másik pedig nyugatról kerülte meg Jasen települést. Jasen után mindkét nyomvonal kisebb, 6-700 méteres csúcsokat kerülgetve haladt, majd újra egyesült (a két útvonal majdnem egyforma hosszú volt, kb. 8300 m). Itt egy újabb katonai létesítmény volt, amelyet a térképen Mijanovici Kaserne néven jelöltek. Ezt elhagyva futott be az út az 1 km-re található Mosko faluba. Megjegyzendő, hogy Trebinjétől az út Moskóig folyamatosan emelkedett, mintegy 600 m-es szintkülönbséget kellett leküzdeni. Mosko után már folyamatosan

¹⁸ A megszállt Boszniában az osztrák–magyar haderő számos katonai létesítményt, megerősített helyet épített ki a tartomány ellenőrzése végett, illetve háború esetére. Az ütegállások létét a montenegrói határ közelsége is indokolta.

ereszkedve haladt a nyomvonal, a Glavičina 382 méteres csúcsát nyugatról megkerülve párhuzamba állt a Trebišnjica folyóval. Moskotól 8700 méterre az útvonal keresztezte a Čepelica folyócskát az azonos nevű falunál, a hídnál egy őrház is állt (a Čepelica a hídtól 400 méterre a Trebišnjicába ömlött). Az út innen ismét enyhén emelkedett, és mintegy 4 kilométer múlva elérte a Bilek előtt álló megerősített táborn, Új-Bileket. A tábortól további 1500 métert kellett megtenni Bilek városáig.

A jelenlegi M 20-as jelzésű út szinte teljesen a Jasent keletről megkerülő út nyomvonalát követi, a nyugati út már csak műholdképen figyelhető meg. Az M 20 Moskóig az eredeti nyomvonalat követi. 1968-ban a Trebišnjica folyó felduzzasztásával hozták létre a Bileća tavat, amely többek között elárasztotta a régi országutat a mellette fekvő Čepelica faluval együtt. A mai országút a tó partján halad, két éles kanyarral futva be Bilekbe.

Időjárás, környezet, ivóvíz

Bosznia-Hercegovinában a helyi meteorológiai szolgálat által feljegyzett legmagasabb hőmérsékletet 1901. július 31-én mérték Mosztárban (Trebinjétől mintegy 70 kilométerre) ez 46.2^o Celsius volt.¹⁹ Fontos megjegyezni, hogy a hivatalos mérések az árnyékban mért léghőmérsékletre vonatkoznak. A sajtóban igen szélsőséges adatok jelentek meg a hőmérsékletről 58-63 Celsius fokos hőséget említve az egyes helyszíneken²⁰, ezeket nagy valószínűséggel napra kitett hőmérőkkel mérték. A *Révai nagy lexikon*ának Bilekről szóló szócikke 37° Reamurt-t említ, amely 46,25^o Celsius-nak felel meg.²¹

A terep végig sziklás, kopár, árnyékot nyújtó növényzet nem volt. Vízet ciszternákból lehetett vételezni, ezekben azonban nem mindig állt rendelkezésre megfelelő mennyiségű folyadék. Számolni kellett azzal is, hogy a ciszternákban álló víz szennyezett, vagy fertőzéseket hordoz.

A sajtó

A hazai sajtó csak július 24-én pénteken értesült az eseményekről, így az olvasók a lapok szombati kiadásából tudhatták meg, mi történt a boszniai hegyek közt.

A magyarországi lapok közül a legnagyobb terjedelmet a konzervatív nacionalista *Budapesti Hírlap* és a radikális függetlenségi *Független Magyarország* szentelt a témának. Mellettük az *Alkotmány*, a *Magyarország* és a *Budapesti Napló* foglalkozott vele bővebben, de az esemény híre szinte minden fővárosi és vidéki lapban szerepelt. Érdekes módon a komáromi sajtó meglehetősen csekély érdeklődést tanúsított a háziezredet érő tragédia iránt. A város első számú orgánuma, a *Komáromi Lapok* csak augusztus 1-én írt róla először.

¹⁹ <http://www.fhmzbih.gov.ba/engleski/Mostarstanica.php> Letöltés: 2019.november 15.

²⁰ Budapesti Hírlap, 1903. augusztus 9. 4. o.

²¹ Révai Nagy Lexikona, 3. kötet: Béke-Brutto (1911) Bilek szócikk 311.o.

A bileki események még a politikai élclapokban is megjelentek: a *Bolond Istók* a tisztikarról fabrikált gúnyverseket közölt²², a *Borsszem Jankó* egy karikatúrát, de a *Kakas Márton* és *Az Űstökös* is megemlíttette a bileki halálmenetet.

Figyelemre méltó a *Jövendő* nevű lap írása, amely a bileki tragédiát orvosi szempontból közelítette meg. Az *orvostudomány – Bilekről* című cikk a hőség emberi testre gyakorolt hatását elemzi, végkövetkeztetése szerint a bileki áldozatok halálát a megfelelő folyadékutánpótlás hiánya okozta.²³

Természetesen nemcsak a magyar, hanem a Monarchia német nyelvű sajtója is foglalkozott az esettel. Az alaphír számos újságban szerepelt július 25-én és az azt követő napokban, de a későbbiekben is téma volt Bilek. Például a *Prager Tagblatt*²⁴ és bécsi *Neue Freie Presse*²⁵ még a parlamenti vita átiratát is közölte.

Nem kis felháborodást okozott viszont idehaza a *Reichswehr* című konzervatív és császárhű bécsi lap bileki tragédiáról írott cikke.²⁶ Ennek szerzője ugyanis azt állította, hogy a halálesetekhez a magyar legénység alkoholizmusa vezetett, azon belül is a – szerinte – Komárom környékén előszeretettel fogyasztott paprikás pálinka. Ezt a felháborító feltételezést számos hazai lap éles hangnemben cáfolta.²⁷

A bileki tragédiáról a világsajtó is beszámolt: a *New York Times*²⁸, a párizsi *Le Matin*²⁹, a *London Evening Standard*³⁰ is írt az esetről, de még az olyan angol vidéki lapok is tudósítottak róla, mint a *Derby Daily Telegraph*³¹ vagy a *Nottingham Journal*³². Amerikában számos helyi hírlapban szerepelt, például az Iowa állambeli Ottumwa városka lapja is szentelt pár sort a bileki tragédiának.³³

A hazai lapokban megjelent tudósítások adat-tartalma nagyrészt megegyezik, kiegészülve természetesen a sajtóorgánum irányultságának megfelelő kommentárokkal. A *Budapesti Hírlap* augusztus 9-i számában azonban egy olyan írás jelent meg, amely a benne olvasható információk alapján hitelesnek tekinthető. Szerzője névtelenül „egy tizenkettes katona”-ként szerepelt a lapban.³⁴

²² „Bosnyák babéros borostyánon boros borsos bolondos ballada.” *Bolond Istók* 1903. augusztus 2. 5.o. illetve „A bileki kávéházban” Uo. 1903. augusztus 9. 6.o.

²³ *Jövendő*, 1903. augusztus. 8-10. o.

²⁴ *Prager Tagblatt* 1903. július 28. 1.o.

²⁵ *Neue Freie Presse* 1903. július 28. 3.o.

²⁶ Ennek eredetijét sajnos nem sikerült beszerezni, így csupán az írás hazai sajtóvisszhangjára támaszkodhatunk.

²⁷ *Budapesti Napló*, 1903. július 29. 7-8. o., *Független Magyarország*, 1903. július 29. 5. o. *Magyarország*, 1903. július 29. 7. o. és *Komáromi Lapok* 1903. augusztus 1. 2-3. o. A komáromi sajtóban ez volt az első említése az esetnek.

²⁸ *The New York Times* 1903. július 26. 4.o.

²⁹ *Le Matin* 1903. július 26. 3.o.

³⁰ *London Evening Standard* 1903 július 27. 5.o.

³¹ *Derby Daily Telegraph* 1903. július 27. 2.o.

³² *Nottingham Journal* 1903. július 31. 6. o.

³³ *Ottumwa semi-weekly courier* 1903 július 28. 9.o.

³⁴ *Trebinjétől – Bilekig*. Írta: egy tizenkettes katona. In: *Budapesti Hírlap* 1903. augusztus 9. 3-4 o.

A Magyarország hasábjain egy névtelen levél a katasztrófa utáni napról és a temetésről számol be, ezt egy Boszniában tartózkodó civil írta, aki az események hírére sietett Bilekbe.³⁵

A július 20-án történeteket a következőkben a sajtóhírek és az országgyűlésben elhangzott miniszteri jelentés alapján próbáltam rekonstruálni. Sajnos utóbbi jelentés meglehetősen szűkszavú, a sajtóban leírt információk pedig meglehetősen zavarosak, illetve hiányosak.

5. A Čepelica hídjá (Várady Géza: Emlékeim Boszniából c. könyvéből)

A menetelés

A menetoszlop július 20-án hajnali 4 órakor indult el Trebinjéből, 912 fővel.³⁶ A település elhagyásakor engedélyezték az úgynevezett menetkényelmet: nem kellett lépést tartani, a fegyverét mindenki tetszése szerint vihetett. A katonák levehették a nyakravalókat, kigombolhatták a zubbonyt, megereszthették a derékszíjat. Lehetett dohányozni és beszélgetni.³⁷ A felszerelésről és a ruházatról nem találtam teljesen megbízható információkat. A sajtóhírek alapján úgy tűnik, hogy a gyakorlatot teljes menetfelszerelésben, tábori eszközökkel hajtották végre. A *Független Magyarország* cikke szerint egy-egy ember a kiosztott három napi kenyéradaggal és plusz egy öltözet ruhával ellátva 36 kilogramm

³⁵ Magyarország 1903. augusztus 4. 9. o.

³⁶ Vasárnapi Ujság 1903. augusztus 16. 539. o.

³⁷ Erre egyébként a szolgálati szabályzat lehetőséget adott: A-10. Dienstreglement für das kaiserliche und königliche Heer II. Teil Felddienst. Wien, 1912. 83. pont a-g alpontok.

terhet cipelt volna.³⁸ Az *Öltözeti és felszerelési szabályzat* adatainak ismeretében kijelenthetjük, hogy ez erős túlzás, tekintve, hogy a teljes menettfelszerelés, a katona saját ruházatát is beleszámolva nem volt több 25-26 kilogrammnál.³⁹ Ruházat tekintetében valószínűleg kék posztó tábori sapkát és zubbonyt viselt a legénység, de zsávyó pantallóval. Minden embernél volt egy fél literes üveg tábori palack, vagy bádógkulacs. Ebbe elinduláskor valószínűleg híg feketekávé került, de a menetoszlopot kísérő kocsikon rendelkezésre állt bizonyos mennyiségű, hordókban szállított ivóvíz.

A honvédelmi miniszteri jelentés szerint az út első szakaszán három pihenőt tartottak, és a harmadik megállás után, Mosko környékén történt meg az összecsapás a bileki helyőrség csapataival, amely 9 és 10 óra között ért véget.⁴⁰ A *Budapesti Hírlap* névtelen levélírója szerint a két zászlóalj megmászta a Leotárt, vagy legalábbis a hegygerince felkapaszkodtak. A hegy tövében ezalatt Török ezredes rosszul lett, őt kocsí vitte be Bilekbe, a csapatot Grünzweig ezredes vezette tovább.⁴¹

Ez után következett a menetgyakorlat, amely során már elkezdtek kidőlni az emberek. Čepelicánál ismét megállást rendeltek el, ekkor a parancsnoknak már tudnia kellett a nagyobb létszámú kiesett emberről, mivel Pap Mihály ezredorvos folyamatosan jelentett neki erről. Új-Bilek előtt már világos volt, hogy nagy a baj: a nap már magasan járt, az ivóvíz pedig jórészt elfogyott. Grünzweig azonban úgy döntött, hogy folytatni kell a menetet Bilekbe, amely már csak néhány kilométerre volt. A halálesetek zöme elvileg itt, az utolsó szakaszon következett be. A csapat maradványai délután 2 óra körül vánszorogtak be Bilekbe. Dragoni vezérőrnagy, amint tudomást szerzett a drámáról, csapatait azonnal a visszamaradt katonák segítségére küldte. Ezeket az embereket szekereken szállították be a városba.

Több lapban megjelent az állítás, miszerint a lemaradozókat a tisztek kardlapozással igyekeztek rávenni a továbbhaladásra. A *Pesti Hírlap* egyenesen azzal vádolta – a cikkben nem nevesített – ezredparancsnokot, hogy lóval gázolt át az elbukókon, illetve kikötetéssel és börtönnel fenyegette őket.⁴² Ezeket az állításokat cáfolta a *Budapesti Hírlap*ba író névtelen tizenkettes, szerinte ilyen eset nem fordult elő, sőt egyes tisztek a kapott parancsnak ellenszegülve kímélték embereiket.⁴³ Az egyik ilyen volt Ernst Ehmayr főhadnagy, aki századát egy árnyékos helyen megállította⁴⁴, illetve Jaroslav Moravec százados, aki pedig fegyverekből és köpenyekből készítettett védelmet katonáival. Utóbbi feljegyezte a kapott parancsokat is, ami fontos bizonyítékként szolgált a hadbírósági eljárás során.⁴⁵

³⁸ Független Magyarország, 1903. augusztus 2. 19.o.

³⁹ Öltözeti és felszerelési szabályzat a m. kir. honvédség számára. II. Rész. Budapest 1913. 28-31. o. Bár a kimutatás 10 évvel később készült, az események idején már többnyire ugyanezek a cikkek voltak rendszeresítve.

⁴⁰ Az 1901. évi október Hó 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója XVIII. kötet. Budapest, 1903. 62. o.

⁴¹ Budapesti Hírlap 1903. augusztus 9. 3. o.

⁴² Pesti Hírlap 1903. július 31. 9.o.

⁴³ Budapesti Hírlap 1903. augusztus 9. 3. o.

⁴⁴ Magyarország, 1903. augusztus. 13. 7. o.

⁴⁵ Budapesti Hírlap 1903. augusztus 9. 4. o.

Megjegyzendő, hogy a századokat és szakaszokat vezető tisztek nem voltak lovasítva: ők, bár könnyebb felszereléssel, de a legénységgel együtt gyalog meneteltek. Az, hogy a menet utolsó, kritikus szakaszán arra pazarolták volna az energiájukat, hogy a katonákat bántalmazzák, meglehetősen valószínűtlen.

6. A bileki halálmenetet ábrázoló illusztráció a Tolnai Világlapjából (1903.08.02 5.o.)

Az áldozatok

A hírlapokban több helyen eltúlozták az áldozatok számát, a *Független Magyarország* például egy helyen tizenkilenc, sőt huszonhárom áldozatról írt, arra hivatkozva, hogy a Bilekbe beszállított betegek közül többen később meghaltak.⁴⁶ Az ezred Bécsben őrzött halotti anyakönyvében azonban csak a hivatalos jelentésekben közölt tizenöt áldozat szerepel, akik valamennyien július 20-án haltak meg. Az anyakönyvben utánuk következő bejegyzés csak szeptember 2-án kelt.⁴⁷

Név	Rendfokozat	Század	Születési hely	Vármegye	Életkor	Foglalkozás
Gajdos Vítus	gyalogos	3.	Lakács (Lukáčovce)	Nyitra	24 év	földműves
Hlavicska Imre	gyalogos	3.	Érsekújvár (Nové Zámky)	Nyitra	24 év	földműves
Horváth Antal	gyalogos	3.	Dasztifalu (Egyházassfalu)	Sopron	24 év	földműves
Kósa János	gyalogos	4.	Kamocsa (Komoča)	Komárom	22 év	szabó

⁴⁶ Uo, 1903. július 29. 3.o.

⁴⁷ Sterberegister des I. R. 12. Tom. VII. 1878-1913. Bd. 1391.

Név	Rendfokozat	Század	Születési hely	Vármegye	Életkor	Foglalkozás
Villem János Tamás	gyalogos	9.	Bánkeszi (Bánov)	Nyitra	22 év	földműves
Kaszás János	gyalogos	9.	Lentiszombathely (Lenti)	Zala	24 év	földműves
Budai Mihály	gyalogos	9.	Szered (Sered)	Pozsony	23 év	földműves
Zelenák András	századkürtös	9.	Ógyalla (Hurbanovo)	Komárom	23 év	földműves
Hladky Augustin	tizedes	9.	Uherský Brod	Csehország	20 év	diák
Pavlovics Mihály	gyalogos	5.	Szitnyató (Selmezbánya)	Hont	23 év	földműves
Uhrik József	tizedes	10.	Nagyrépény (Veľké Ripňany)	Nyitra	24 év	földműves
Baumann Mihály	gyalogos	8.	Lakács (Lukáčovce)	Nyitra	22 év	földműves
Raduha György	gyalogos	4.	Adriánc/Andorháza (Adrijanci)	Vas	23 év	földműves
Peczár József	tizedes	4.	Nadány (Nedanovce)	Nyitra	23 év	tímár
Palka János	gyalogos	4.	Csápor (Cabaj-Čápor)	Nyitra	23 év	földműves

Valamennyi áldozat nőtlen volt és a református Kósa János kivételével római katolikus vallásúak. Polyákovics Lajos⁴⁸ tábori lelkész négy katonának (Hlavicska Imre, Baumann Mihály, Raduha György és Peczár József) tudta feladni az utolsó kenetet, ők négyen minden bizonnyal már Bilekben hunytak el. A halál okaként minden esetben hőguta (Hitzschlag) szerepel, a megjegyzés rovatban pedig az, hogy az áldozatok a Čepelica-Bilek országúton jártak szerencsétlenül. A 15 katonát július 21-én temette el Polyákovics lelkész a bileki temetőben, közös sírba. A holttesteket tréncocsikon szállították ki a temetőbe, Hladky tizedes kivételével, akit rendes halottaskocsi vitt utolsó útjára.⁴⁹ Négy évvel idősebb bátyja, Rudolf Hladky ugyanis hadnagyként szolgált a 12. gyalogezredben. Hogy ő személyesen részt vett-e a menetgyakorlaton, azt nem tudni.

Az ezred 22-én folytatta útját Nevesinjébe. Bilekben 14 ember maradt vissza betegen, ebből 6 fő 27-én indult az alakulat után.⁵⁰ Hogy volt-e olyan, aki maradandó károsodást szenvedett a menetelés során, arról sajnos nincs hiteles információ.

A parlamenti vita

A bileki menetgyakorlat ügyét az 1903. július 28-i ülésén tárgyalta a magyar országgyűlés, napirend előtti felszólalásban.⁵¹ Az ülésen Visontai Soma⁵², Polónyi Géza⁵³, Eötvös Károly⁵⁴,

⁴⁸ Polyákovics (Polyákovich) Lajos (Szabadka, 1866. márc. 3. – Kismaros, 1939. jan. 27.) tábori lelkész. <https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/polyakovich-lajos> (Letöltés: 2020.01.08)

⁴⁹ Budapesti Hírlap 1903. augusztus 9. 4. o.

⁵⁰ Budapesti Hírlap, 1903. július 31. 10.o.

⁵¹ Az ülésen elhangzottak átiratáért lásd: Az 1901. évi október Hó 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója XVIII. kötet. Budapest, 1903. 59-77.o.

Holló Lajos⁵⁵, Szatmári Mór⁵⁶ és Nessi Pál⁵⁷ képviselők (valamennyien ellenzékiek) kértek szót Daniel Gábor⁵⁸ elnöktől. Holló és Szatmári végül nem szólalt fel. Visontai nyitotta meg a sort, aki beszéde végén felszólította Kolossváry⁵⁹ honvédelmi minisztert az eset ismertetésére, amit az meg is tett. Erre Polónyi Géza emelkedett szólásra, aki hosszan kárhoztatta a magyar katonákat érő brutális eljárásokat, majd felolvasott egy levelet, amelyet állítólag egy szemtanú, a Bilekben állomásozó cs. és kir. 32. gyalogezred egy katonája írt.⁶⁰ A képviselő egyértelműen a tisztikart és a közös hadsereg vezetését tette meg az eset felelőssévé. Egyúttal javasolta, hogy az ülés 10 perces felfüggesztésével emlékezzen meg az országgyűlés a bileki áldozatokról. Khuen-Héderváry miniszterelnök válaszolt Polónyi szavaira, mely során felhívta a figyelmet arra, hogy az eset teljes és alapos kivizsgálása nélkül nem helyes ítéletet hirdetni a vélt felelősök felett. A szünetet nem ellenezte, de úgy vélte más módon is kifejezést kellene adni az országgyűlés gyászának. A miniszterelnök felvetette, hogy a Polónyi által felolvasott levél íróját ki kellene hallgatni az ügyben, mire több ellenzéki képviselő is közbeszólt, a levélíró szabadságát, sőt életét féltve. Polónyi azon feltétellel lett volna hajlandó kiadni a levél szerzőjét, ha büntetlenséget kap és személyét nem fedik fel, amíg le nem szerel a hadseregből. Az ülés felfüggesztésére vonatkozó indítványát annyiban módosította, hogy az országgyűlés jegyzőkönyvbe is foglalja a megemlékezést. Az elnök a házszabály mellőzésével – mivel napirend előtt nem lehetett volna határozatot elfogadni – az indítványt elfogadta, azt a jegyzőkönyvben rögzítették, majd az ülést tíz percre felfüggesztette.

A szünet után Eötvös Károly emelkedett szólásra, mely során főként a honvédelmi miniszterhez intézte szavait. Főként az iránt érdeklődött, hogy milyen intézkedéseket tervez a haderő a hasonló esetek elkerülése végett. Eötvöstől Nessi Pál vette át a szót. Nessi részletesen elemezte a térkép alapján a menet útvonalát, egyúttal hangot adott abbéli meggyőződésének, hogy – ellentétben a honvédelmi miniszter által elmondottakkal – a katonáknak nem engedtek elegendő pihenést. Ezt követően hosszan idézte a szolgálati szabályzat azon pontjait, amelyek a menetek végrehajtásáról szóló utasításokat tartalmazzák.⁶¹ A továbbiakban azért kárhoztatta a haderőt, mert késlekedett az áldozatok hozzátartozóinak tájékoztatásáról. Felmerült az újonclétszám megszavazásának témája is, mivel az ellenzék makacsul ellenállt a haderő emelésre vonatkozó igényeinek. Nessi egyenesen Isten ujját látta az eseményekben, erkölcsi igazolását annak, hogy egy ilyen szellemű hadseregre nem szabad magyar újoncokat bízni. Szorgalmazta továbbá a

⁵² Visontai Soma (1854-1925)

⁵³ Polónyi Géza (1848-1920)

⁵⁴ Eötvös Károly (1842-1916)

⁵⁵ Holló Lajos (1859-1918)

⁵⁶ Szatmári Mór (1858-1931)

⁵⁷ Nessi Pál (1866-1929)

⁵⁸ Daniel Gábor, báró vargyasi (1854-1919) az Országgyűlés alelnöke

⁵⁹ Dr. Kolossváry Dezső, kolozsvári (1854-1919) lovassági tábornok

⁶⁰ A szóban forgó levél hitelessége megkérdőjelezhető, mivel több helyen is 19 halálos áldozatról beszél.

⁶¹ Nessi Pál 1886-1894 között tartalékos vártüzér hadnagy volt. 1894-ben átlépett a m. kir. honvédség kötelékébe, a munkácsi 11. honvéd gyalogezredhez. 1897-ben szolgálaton kívüli viszonyba kérte magát, 1903 januárjában lemondott a rendfokozatáról, miután becsületbíróági eljárást kezdeményeztek ellene. Nessi több társával Kolozsváron részt vett a Mátyás-szobor avatásán, az osztrák himnusz felhangzásakor azonban belekezdtek a Himnusz eléneklésébe, mire a rendőrség nekik támadt.

hadsereg magyar szellemű átalakítását. Nessi felszólalásának végeztével az elnök délután 1 óra 50 perckor az ülést bezárta.

7. Ernst Ehmayr (DMM)

1903. augusztus 7-én az uralkodó Dragoni vezérőrnagyot, Török és Grünzweig ezredeseket felmentette beosztásukból. A 6. hegyi dandár élére Adalbert Wojtéch vezérőrnagy, a 12. gyalogezredére Gregor Mišćević ezredes került.⁶²

1903. augusztus 8-án a hadügyminisztérium megdicsérte Ernst Ehmayr főhadnagyot „egy rendellenes körülmények között tartott menetgyakorlat célszerű és gondos végrehajtásáért”.⁶³

A vizsgálat

A bileki események kivizsgálását báró Johann von Appel⁶⁴ lovassági tábornok, a 15. hadtest parancsnoka vezette, aki egyszersmind Bosznia-Hercegovina tartomány kormányzója is volt.⁶⁵ A tanúk kihallgatását Szarajevóban végezte Hermann Frank hadbíró őrnagy, akit a pozsonyi helyőrségi bíróságról vezényeltek ide.⁶⁶

1903. október végén több magyar és osztrák lap is arról tudósított, hogy a szarajevói helyőrségi bíróság Grünzweig ezredest két évi fogságra, valamint rangjának és mindennemű

⁶² Verordnungsblatt 1903. augusztus 11. 33. o.

⁶³ Verordnungsblatt 1903. augusztus 11 33.o.

⁶⁴ báró Johann Nepomuk von Appel (1826-1906) lovassági tábornok.

⁶⁵ Budapesti Hírlap, 1903. augusztus 2. 19.o.

⁶⁶ Független Magyarország 1903. szeptember 22. 7.o.

juttatásainak elvesztésére ítélte. A hír hamisnak bizonyult, a mértéktartóbb újságok a hírrel együtt a cáfolatot is közölték.⁶⁷

Az ügy kivizsgálása december közepén ért véget, ezután ült össze a haditörvényszék, amely a tárgyalást vezető hadbírón kívül egy vezérőrnagyból, két ezredesből, két századosból, valamint két alacsonyabb rendfokozatú tisztből állt.⁶⁸

A hadbíróság elé idézték vádlottként valamennyi érintett parancsnokot: Dragoni vezérőrnagyot, Török és Grünzweig ezredeseket, Baczynski alezredest és Nedelcu őrnagyot. Bíróság elé állt August Jaschi mérnökkari őrnagy is. Utóbbi a bileki helyőrség műszaki igazgatója volt. Az ő feladata volt annak ellenőrzése, hogy a Trebinje és Bilek közti út mentén lévő ciszternákban elegendő víz van-e.

Az osztrák–magyar katonai bíróságok zárt üléseken tárgyalták az ügyeket, a tárgyalóterembe csak az érintett katonák léphettek be. Ennél fogva a sajtóban semmiféle információ nem jelent meg a per lefolyásáról, vagy arról, hogy mi hangzott el a bíróság előtt.

Az azonban valószínűnek tűnik, hogy az eljárásban tanúként kulcsszerepet játszott Jaroslav Moravec százados, aki július 20-án dokumentálta az eseményeket és lejegyezte a kapott parancsokat. Megjegyzendő, hogy már az is szenzációszámba ment, hogy törzstisztek és egy tábornok állt a hadbíróság előtt, a Monarchiában ugyanis századosnál magasabb rendfokozatú tisztek igen ritkán kerültek a vádlottak padjára.⁶⁹

A nem jogerős ítélet 1904. január közepén született meg, ekkor azonban még nem hozták nyilvánosságra, hanem felterjesztették a legfelsőbb katonai bíróság elé. Onnan az uralkodói jóváhagyás után érkezett vissza az elsőfokú bírósághoz, ahol végre kihirdethették a döntést, erre azonban március 24-ig várni kellett.

Albert Grünzweig és Telekesi Török István ezredeseket a hadbíróság a katonai büntető-törvénykönyv 277. § b. alpontja (A szolgálati szabályok általában való mellőzése) alapján ítélte el, amely így hangzik:

*b) ha valamely előljáró a más tekintetben is kötelességében álló gondoskodást, az alárendelt legénység élelmezése, egyéb ellátása vagy kimélése tekintetében mellőzi [...]*⁷⁰

A büntetési tételről a 279. § rendelkezik:

*Ha a b) alatti esetben a kötelességsértés által több ember szolgálatképtelenné vált, úgy a bűnös szintén 6 hótól 1 évig, és a bekövetkezett hátrányhoz képest 5 évig is terjedhető börtönnel, különben pedig 1 hótól 6 hóig terjedhető egyszerű vagy a körülményekhez képest szigorú fogsággal büntetendő.*⁷¹

⁶⁷ Többek közt: Pesti Napló 1903 október 27. 8.o., Magyarország 1903 október 27. 8.o., Ostdeutsche Rundschau 1903. október 26. 4.o. Pester Lloyd. 1903. október 26. 5.o. A hamis hír forrása a Wiener Sonn- und Montags-Zeitung című bécsi lap 1903. október 26-i száma volt (6.o.)

⁶⁸ Budapesti Hírlap, 1903. december 11. 8.o.

⁶⁹ Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. Budapest, 1993. 186-188.o.

⁷⁰ Az 1855. évi január 15-iki katonai büntető törvény a büntettekről és a vétségekről. Budapest 1901. 166-167. o.

⁷¹ Uo. 168. o.

Török ezredest azért marasztalták el, mert elmulasztotta Grünzweiget megfelelő utasításokkal ellátni a parancsnokság átadásakor, különös tekintettel a szokatlan meleg által előidézett helyzetre. Grünzweig pedig a hadbíróság szerint nem tett meg mindent annak érdekében, hogy a tragédiát elkerülje.⁷² Feltételezhető, hogy Török csak annyit mondott helyettesének, vegye át a parancsnokságot és vezesse be Bilekbe az ezredet, Grünzweig pedig tartotta magát a kapott parancshoz, a nélkül, hogy a kialakuló helyzetben megtette volna a szükséges óvintézkedéseket.

Grünzweig minősítési lapjának utolsó, 1904-es bejegyzésében megemlíti az eseményeket. A minősítésben leírták, hogy a történetekért nagyrészt ő a felelős, mivel nem ismerte a menet végrehajtására vonatkozó szabályokat, illetve nem hozott önálló döntéseket, ami kötelessége lett volna, még úgy is, hogy nem volt tisztában a parancsnoki jogkörével.⁷³ A minősítési lap ezen rovatának utolsó mondata sommás ítélet: *Ezred vezetésére nem alkalmas.*⁷⁴

Grünzweig öt, Török két hónapi elzárást kapott. Mindkettőjüket Szarajevóban tartották fogva. A közvélemény felháborodott az enyhe ítéleten, amelyet ráadásul nem is börtönben, hanem úgynevezett foglár-fogságban (Profoss-Arrest) kellett letölteni. Ez tulajdonképpen egyfajta szobafogság volt, amelynek tartama alatt az elítélt saját maga fizette az ellátását.⁷⁵ Még ezt sem vették túl szigorúan: Grünzweig állítólag minden nap kijárt civil ruhában, Kekić térparancsnoksági százados felügyelete alatt – sétálni.⁷⁶

Bár egyikőjüket sem fokozták le, az ítélet véget vetett katonai pályafutásuknak. Az 1904 folyamán megejtett felülvizsgálat mindkét törzstisztet alkalmatlannak találta a csapatszolgálatra, és mozgósítás esetére előjegyezve, mint helyi szolgálatra alkalmasak, nyugdíjaztattak. Török augusztus 13-án⁷⁷, Grünzweig pedig szeptember 4-én⁷⁸.

Dragoni vezérőrnagyot a hadbíróság felmentette, mivel csak a harcszerű gyakorlat időtartama alatt gyakorolta a parancsnoki jogkört az ellenerőt játszó 2. hegyi dandár csapatai felett, a hadijáték lefűvésével ez a felelőssége megszűnt.

Baczynski alezredes és Nedelcu őrnagyot a hadbíróság felmentette, mivel beosztott tisztként nem volt lehetőségük az események befolyásolására.

⁷² Budapesti Hírlap 1904. március 26. 7.o.

⁷³ Ez is arra utalhat, hogy Töröknek nem volt lehetősége szabályosan átadni a parancsnokságot.

⁷⁴ KA Personalunterlagen, Qualifikationslisten Albert Grünzweig von Eichensieg

⁷⁵ Uo. 50.o. 58. § *A foglár-fogságra ítélt egyénnek a foglár szállásán vagy más erre szánt szobában kell büntetését kitöltenie és mint a házi fogságra ítéltnek, a büntetési idő tartama alatt saját fizetéséből, nyugdíjából vagy egyéb jövedelméből kell magát fentartania, azonban amennyiben az ilyen elítéltnak a fogságban való fentartására szükséges jövedelme nem volna meg vagy ha az fizetését napizsold gyanánt huzza, – amely a fogság tartama alatt nem fizettetik ki, – úgy ő első esetben a személyes minőséghez képest különös rendeletek által meghatározott ellátásban; utóbbi esetben az országok különbsége szerint meghatározott rabélelmezésben részesül.*

⁷⁶ Budapesti Hírlap 1904. szeptember 20. 7.o.

⁷⁷ Verordnungsblatt 1904. augusztus 18. 427.o.

⁷⁸ Verordnungsblatt 1904. szeptember 06. 447.o.

Jaschi őrnagy ellen fegyelmi vizsgálat indult, amiért elmulasztotta személyesen ellenőrizni az út menti ciszternák vízkészletét.⁷⁹

Az enyhe ítéleteknek sajátos kontrasztot adott az a tény, hogy 1904 januárjában ismét Bilek nevétől volt hangos a hazai sajtó. Az itt állomásozó cs. és kir. 69. és 32. gyalogezredbeli zászlóalj 3. évüket szolgáló katonái ugyanis december 27-én fellázadtak, amikor megtudták, hogy egyelőre nem engedik őket leszerelni⁸⁰. A lázadók megtagadták a kapott parancsokat, kiszöktek a laktanyából, lerészegedtek és egy uralkodói portrét széttéptek.⁸¹ Februárban 14 zendülőt ítéltek el lázadás és felségsértés vádjával, a három főbűnös 3-3 évi börtönnel és magánzárkával szigorított nehéz börtönt kapott.⁸²

A bileki tragédia főbb szereplőinek további sorsa

A menetelésben elhunyt 15 katona közös sírja fölé az ezred tisztikara emlékoszlopot emeltetett, amelyet 1904. augusztus 30-án avattak fel.⁸³ Felirata német nyelvű *DAS OFFIZIERSKORPS DES K.U.K. INFANTERIEREGIMENTS SCHMIDT NO. 12 DEN AM 20. JULI 1903 IN AUSÜBUNG IHRER PFLICHT GESTORBENEN SOLDATEN*, azaz „A cs. és kir. 12. Schmidt gyalogezred tisztikara [állította] az 1903. július 20-án kötelességük teljesítése közben elhunyt katonáknak”. Az emlékmű két oldalán az áldozatok neve és rendfokozata olvasható, a hivatalos németesített formában. Az építmény szerencsére ma is megvan.⁸⁴ Az emlékmű felavatása is kiváltott némi sajtóvisszhangot, de mindegyik lap ugyanazt a néhány soros hírt közölte az eseményről, külön kiemelve, hogy a kőtáblákra német nyelvű felirat került.

⁷⁹ Magyarország 1904. március 27. 11.o.

⁸⁰ A tényleges szolgálat szükség szerinti meghosszabbítására az 1888. évi XVIII. törvény adott lehetőséget. A hosszabbítás oka ebben az esetben csupán annyi volt, hogy nem sikerült megfelelő számú újoncot kiállítani a leszerelők pótlására, mivel az országgyűlésben nem szavazták meg a kért létszámot. Pesti Napló, 1904. január 4. 2. o.

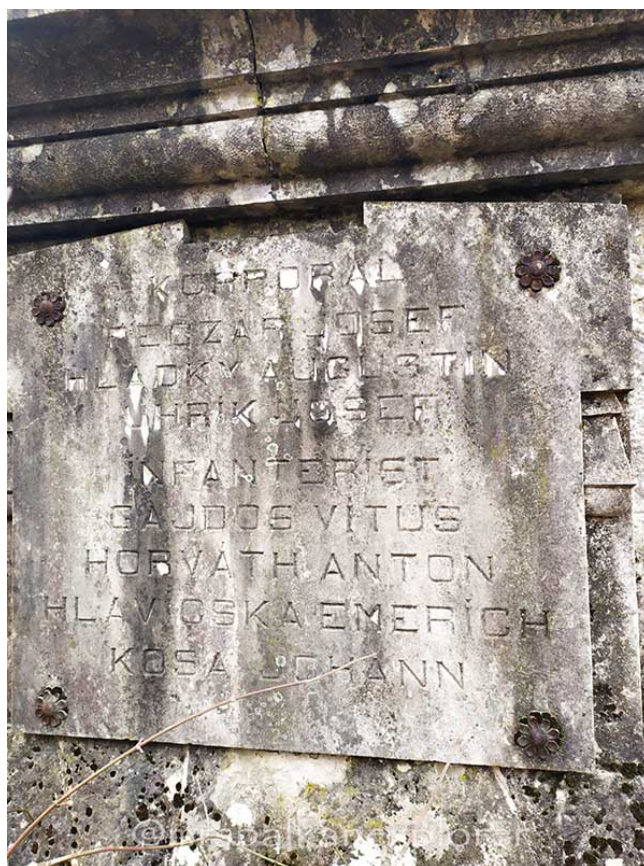
⁸¹ Magyarország, 1904. január 5. 9.o.

⁸² Budapesti Hírlap, 1904. február 17. 6.o.

⁸³ Budapesti Hírlap 1904. szeptember 9. 6.o.

⁸⁴ Köszönet az információért A Monarchia nyomában, azaz erődök Bosznia-Hercegovinában és Montenegróban Facebook-oldal szerkesztőjének.

A bileki/bilecai emlékmű napjainkban
(A fotókat a Trebinjében élő Djokic Éva készítette)

Alfons Dragoni Edler von Rabenhorst vezérőrnagyot 1904. szeptember 1-vel nyugdíjazták, de egyúttal altábornagyi címet és jelleget kapott.⁸⁵ Bécsben halt meg 1910. augusztus 18-án.⁸⁶

Telekesi Török István ezredes eléggé megviselték a történetek. Anyakönyvi lapjának utolsó, 1904-es évre vonatkozó bejegyzésében ezt olvashatjuk: *„Az utóbbi időben betegsége miatt kissé ingerlékeny, a múlt év július 20-án az általa vezetett ezred katasztrofális kimenetelű menetgyakorlata óta egyértelműen mentális depresszióban szenved.”*⁸⁷

Török nyugdíjazása után visszavonultan élt a Bécs melletti fürdővároskában, Vöslauban. Ott hunyt el 1906. augusztus 3-án, tüdőbetegség következtében.⁸⁸

Albert Grünzweig von Eichensieg ezredes Bécs XVII. kerületében, a Herbeckstrasse 23. szám alatti lakásában élte nyugdíjas napjait. 1914. június 24-én Cilliben⁸⁹ érte a halál, Bécsben temették el.⁹⁰

Raimund Baczynski alezredes 1906-ig szolgált a 12. gyalogezredben, június 10-vel ezredessé nevezték ki. Vezérőrnagyként vonult nyugalomba 1912-ben. Az I. világháborúban reaktiválták, rövid ideig a lengyel Légió Parancsnoka volt 1914-ben, majd különféle hátországi beosztásokban szolgált. 1915-ben altábornaggyá léptették elő, 1916-ban ismét nyugállományba helyezték. A háború után Lengyelországba költözött, altábornagyi rendfokozatát elismerték, de az új lengyel hadseregben már nem szolgált. Poznanban telepedett le, ott hunyt el 1929. november 7-én.⁹¹

Elias Nedelcu őrnagy a 12. gyalogezrednél maradt, 1906. május 1-gyel alezredessé léptették elő.⁹² Július 12-én az ezred állomáshelyén, Trebinjében halt meg váratlanul szívszélhúdás következtében. Szülőföldjén, a Krassó-Szörény vármegyei Mehádián temették el.⁹³

August Jaschi 1909-ben alezredesként ment nyugdíjba a cs. és kir. 99. gyalogezredtől, a nyugállományban Trient térparancsnokaként működött⁹⁴, 1916-ban ezredesi címet és jelleget kapott.⁹⁵ A háború után Dél-Tirolban élt, 1931. december 3-án hunyt el.⁹⁶

⁸⁵ Antonio Schmidt-Brentano: Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816-1918. 38.o. Az altábornagyi cím és jelleg azt jelenti, hogy jogosult volt a rendfokozat használatára, de magasabb juttatások nem jártak vele.

⁸⁶ Wiener Zeitung, 1910. október 20. 6. o.

⁸⁷ KA Personalunterlagen, Qualifikationslisten Stefan Török de Telekes

⁸⁸ Katolikus halotti anyakönyv, Bad Vöslau <http://data.matricula-online.eu/en/oesterreich/wien/bad-voeslau/03-02/?pg=124> (Letöltés: 2020.01.09)

⁸⁹ Ma: Celje, Szlovénia.

⁹⁰ Grazer Tagblatt, 1914. július 26. esti kiadás 1.o.

⁹¹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Rajmund_Baczy%C5%84ski (Letöltés: 2020.01.08)

⁹² Budapesti Közlöny, 1906. április 29. 3.o.

⁹³ Sterberegister des I. R. 12. Tom. VII. 1878-1913. Bd. 1391.

⁹⁴ Ruhestands- Schematismus Österreichisch-ungarischen Armee für 1914. Graz, 1914. 90.o.

⁹⁵ Budapesti Közlöny, 1916. február 29. 3.o.

⁹⁶ Gyászjelentése: <http://www.sterbebilder.schwemberger.at/picture.php?/84942/search/20677> (Letöltés: 2020.01.08)

8. Jaroslav Moravec (DMM)

Jaroslav Moravec századost 1904 februárjában áthelyezték a Jaroslauban⁹⁷ állomásozó cs. és kir. 40. gyalogezredhez.⁹⁸ Február 20-án Trebinjében Moravec százados szolgálati fegyverével öngyilkosságot követett el. 37 éves volt. Három nap múlva indult volna új állomáshelyére. Az esetről tudósító lapok egyöntetűen a hadbírószági eljárásban játszott szerepével magyarázták az áthelyezést, és ennek következményeként tüntették fel a százados tettét.⁹⁹ A halotti anyakönyv megjegyzés rovatába Machovich József tábori lelkész a következőket vezette be az öngyilkosság indokaként: „a hátrahagyott levél szerint életuntság és szerelmi bánat”¹⁰⁰. 1911-ben egy tárcacikk jelent meg a *Budapesti Hírlap*¹⁰¹ hasábjain Moravec öngyilkosságáról, Reéz Pál¹⁰² tollából. A szerző szerint Moravec maga kérelmezte az áthelyezését egy Bécshez közelebb eső helyőrségbe. Itt élt ugyanis menyasszonya, akit nem vehetett feleségül amíg Boszniában állomásozott. Moravacet azonban Jaroslauba helyezték, ami megghiúsította házassági terveit. Bár a leírtakra egyéb bizonyíték nincs, a halotti anyakönyv szerelmi bánatra vonatkozó megjegyzését megmagyarázza.

⁹⁷ Ma: Jarosław, Lengyelország.

⁹⁸ Budapesti Hírlap 1904. február 24. 10. o.

⁹⁹ Budapesti Napló 1904. február 24. 7.o., Független Magyarország 1904. február 24. 8.o. Ezen kívül több fővárosi és vidéki újság közölte Moravec százados halálhírét, valamint az olmtüzi Märisches Tagblatt-ban (1904.február 23. 6.o.) és a zágrábi Agramer Zeitung-ban (1904. február 24. 5.o.) is megjelent.

¹⁰⁰ Sterberegister des I. R. 12. Tom. VII. 1878-1913. Bd. 1391.

¹⁰¹ Budapesti Hírlap 1911. április 12. 2-3.o.

¹⁰² Reéz Pál hírlapíró (1880-1927). Reéz maga is Boszniában volt katona, szombathelyiként valószínűleg a 83. gyalogezredben, amely 1898-1901 között Trebinjében állomásozott.

Ernst Ehmayr főhadnagy 1916-ban őrnagyként vonult nyugalomba a cs. és kir. 4. gyalogezredtől. Nyugállományú alezredesként a 6. tábori szállítmányozási vezetésén szolgált Stryben.¹⁰³ További sorsa ismeretlen.

9. A bileki megerősített tábor (Várady Géza: Emlékeim Boszniából c. könyvéből)

Értékelés

A trebinjei helyőrség elvileg minden évben végrehajtotta ugyanezt a menetgyakorlatot. A 12. gyalogezred ott állomásozó csapatainak tehát legalább egyszer, 1902-ben már meg kellett tenniük ezt az utat, vagyis az állománynak már volt tapasztalata e téren. Joggal merül fel a kérdés, hogy mi vezethetett a 15 ember életét követelő tragédiához?

A vidéken szokatlan mértékű hőségnek minden bizonnyal nagy szerepe volt az eseményekben. Ezt azonban kellő körültekintéssel és a katonák kímélésével bőven ellensúlyozni lehetett volna.

Ráadásul Boszniában történt már hasonló eset az okkupációs műveletek során. 1878. július 30-án a VI. hadosztály három dandárja Brod felé nyomult előre. A megrongált hidak miatt a

¹⁰³ Verordnungsblatt 1918. július 3. 5750.o.

menet igen lassan haladt, a vízhiány és a rendkívüli meleg 11 katona halálát okozta, több százan pedig kidőltek a sorból.¹⁰⁴

Szintén érdekes téma Török ezredes felelősségének megállapítása. Őt, mint láthattuk, a parancsnokság átadásakor elkövetett mulasztás miatt marasztalták el.

Kérdés, hogy Török volt-e olyan állapotban, hogy részletes utasításokat adjon helyettesének a menetelés további részére vonatkozólag? Több mint harminc éve szolgáló ezredparancsnokról lévén szó, valószínűsíthetően nem holmi múltó rosszullét miatt adta át a parancsnokságot. A bileki menetelést alig három évvel élte túl. A halotti anyakönyv bejegyzése szerint tüdőtagulásban hunyt el, ez manapság is az erős dohányosok egyik jellegzetes betegségének számít. Tünetei közé tartoznak a fulladásos rohamok, illetve a fizikai megterheléskor jelentkező légszomj. Mivel a betegség kialakulásához, illetve elhatalmasodásához hosszú évek kellenek, joggal feltételezhetjük, hogy Török ezredes már a menetelés idején is szenvedett a kórtól. A rendkívüli melegben egy komolyabb fulladásos roham könnyen parancsnoklásra képtelen helyzetbe hozhatta az ezredet, akinek így a megfelelő utasítások kiadására sem lehetett alkalma.

Egyes kommentátorok azt fejtegették, hogy Grünzweig már az ezredparancsnoki kinevezésére számított, s egy félbeszakított menetgyakorlat valószínűsíthetően nem tett volna jót a minősítésének. Előmenetelét féltve ezért igyekezett volna katonáit nem kímélve Bilekbe behajtani az ezredet.¹⁰⁵

Grünzweig ezredes egyszerűen túlfeszítette a húrt azzal, hogy többet várt el a katonáitól, mint amire azok az adott körülmények között képesek lettek volna. Ez azonban 15 ember életébe került.

Mai ésszel már nehezen felfogható, hogy az ezredes szavának mennyire nem mertek ellenszegülni: a rangidős tisztek részéről, úgy tűnik, nem merült fel ilyen szándék. Mindössze egy-két fiatal tiszt vette a bátorságot, hogy kiálljon az embereiért. Feltehetjük a kérdést: ha nincs a számos áldozat és a botrány, vajon nem ők kerültek volna vádlottként a hadbíróság elé?

A 15 katona életét követelő menetgyakorlatról talán nem túlzás azt állítani, hogy – még a kor viszonyai között is – megrázta az országot, de a nagyvilág is értesült róla. Bilek jó egy évtizedre beépült a hazai köztudatba, általában véve a hadseregben tapasztalható embertelen bánásmód szinonimájaként. Az eset ismertségét jól jelzi, hogy az 1911-ben megjelent *Révai Nagy Lexikon*ában a Bilek szócikk terjedelmének fele az esetet tárgyalja.¹⁰⁶ A bileki úton történt borzalmakat csak az I. világháború szörnyűségei tudták elfeledtetni.

¹⁰⁴ Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archivs - Die Occupation Bosniens und der Herzegovina. Wien 1879.118. o. A bileki események kapcsán több lap megemlítette, hogy 1848. július 25-én az első custozzai csatában 17 katona halt meg napszúrás következtében, erről azonban nem sikerült hiteles információt fellelni.

¹⁰⁵ Alkotmány, 1903. augusztus 6. 7.o.

¹⁰⁶ Révai Nagy Lexikona, 3. kötet: Béke-Brutto (1911) Bilek szócikk 311.o.

10. Bilek táján. A Borsszem Jankó gúnyrajza (1903.08.02. 4.o.)

A szerző köszönetet mond:

Csuthy Andrásnak, Forgács Mártonnak, Galo Vilmosnak, Dr. Kiss Gábor őrnagynak, Dr. Lenkefi Ferencnek, Dr. Pollmann Ferencnek, Dr. Tóth Gergely őrnagynak, és Dr. Solymosi Józsefnek, a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségükért.

A 12. gyalogezred tisztjeinek portréi a révkomáromi Duna Menti Múzeum (DMM) gyűjteményéből származnak.

Felhasznált irodalom:

Magyar nyelvű sajtó:

Alkotmány
Az Üstökös
Bolond Istók
Borsszem Jankó
Budapesti Hírlap
Budapesti Közlöny
Budapesti Napló
Független Magyarország
Jövendő
Kakas Márton
Komáromi Lapok
Magyarország
Pesti Hírlap
Pesti Napló
Vasárnapi Ujság

Idegen nyelvű sajtó:

Agramer Zeitung
Derby Daily Telegraph
Gemeinde-Zeitung: unabhängiges politisches Journal (Wien)
Grazer Tagblatt
Le Matin
London Evening Standard
Mährisches Tagblatt (Olmütz)
Neue Freie Presse
Nottingham Journal
Ottumwa semi-weekly courier
Ostdeutsche Rundschau (Wien)
Pester Lloyd
Prager Tagblatt
The New York Times
Wiener Sonn- und Montags-Zeitung
Wiener Zeitung

További periodikumok:

Schematismus für das k. u. k. Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine 1904. Wien, 1903.
Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer: Personalangelegenheiten

Könyvészeti források:

Az 1855. évi január 15-iki katonai büntető törvény a büntettekről és a vétségekről. Budapest 1901.

Az 1901. évi október Hó 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója XVIII. kötet. Budapest, 1903.

Schmidt-Brentano, Antonio: Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816-1918. (Digitális kiadvány).

Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. Budapest, 1993.

Grünzweig von Eichensieg, Albert: Die Militär-Feuerwehr. Ein Instructionsbehelf für das militärische Feuerwehrwesen. Wien, 1892.

Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archivs - Die Occupation Bosniens und der Herzegovina. Wien, 1879.

Öltözeti és felszerelési szabályzat a m. kir. honvédség számára. II. Rész. Budapest, 1913.

Révai Nagy Lexikona, 3. kötet: Béke-Brutto (1911)

Svoboda, Johann: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustad und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage. Zweiter Band. Wien, 1894.